
М. Ф. ГОЛОВАТИЙ

А. О. ПАСТЕРНАК

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ОСОБИСТІСНІ ПРАВА ЛЮДИНИ І ПРОЦЕСИ НАЦІЄТВОРЕННЯ В ПАРАДИГМІ РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ СУСПІЛЬСТВ

Наукові праці МАУП, 2017, вип. 52(1), с. 27–34

Розглянуто засадничі особливості націєтворення в сучасних умовах. Основний акцент робиться на сутності феномену “нація”, на тих аспектах формування державності, що пов’язані з правами людини, а відтак і нації, народу.

Одним із могутніх чинників сучасного розвитку суспільств була і все помітніше постає могутня хода націй, національних меншин до самовизначення, утвердження, утворення власних держав тощо. Яскравим свідчення цього є національно-визвольні рухи, розпади держав, що колись певною мірою творилися штучно, протиприродно, все потужнішими і багато в чому непередбачуваними є міграційні процеси, не припиняється терор, що часто має етнічні, національні ознаки, загострюються проблеми у сфері мультикультуралізму. В цих та інших процесах одними з домінуючих є права людини на націєтворення, етнічний, національний процеси життя, функціонування великих соціумів.

Викладено перелік соціально-політичного характеру проблематики в контексті дилеми “права людини і націєтворення”, спираючись на широке розмаїття спеціальної вітчизняної і зарубіжної літератури.

“Права людини” — це феномен, який, здається, добре відомий і вивчений, однак в реальності усе виглядає дещо інакше. Звернімо увагу на найбільш специфічні ознаки прав людини в контексті означеної статті. Так, українські правознавці особистісні права людини ще іменують і як “особистісні немайнові права” — права особи, що стосуються її життя, здоров’я, честі, гідності, інших немайнових благ [20, 350]. При цьому вони вказують, що такі права: а) належать людині від народження або за законом; б) не мають економічного змісту; в) невід’ємні від конкретної особи, тобто їх не можна передати іншій особі.

Мабуть, найпростіше буде під “правами людини” розуміти ті права, що людина має, як жива істота. Зрозуміло, що це певне спрощення розуміння прав людини, які ще до ХХ ст. найчастіше пояснювалися як “природні пра-

ва”, тобто дані людині від народження — поза державою, суспільством і т. ін. Фактично теорія природних прав людини повноцінно виникла наприкінці XIV ст., “потужно” проіснувала у XVI ст. (Гуго Грацій, Сенека, Гоббс, Джон Локк та ін.), а політичний вплив на право, правову теорію і думку має і в наш час.

Права людини, залежно від часу (історичні, умовні), завжди мали певну ціннісну систему. Так, у XXI ст. завдяки багатьом обставинам — найперше соціально-політичного, економічного характеру, домінуючими у цьому рейтинзі є: свобода, незалежність, рівність та демократія. Те, що стало, розрахованого на досить тривалий час переліку прав людини не існує — природно і об’єктивно закономірно. Радикально змінюється людина, світ, умови й особливості життя, спілкування і багато того, що вибудовує координату прав людини.

Те, що особистісні немайнові права людини є винятково особистісними, невід’ємними від особистості, доводить, що у сфері приватного життя людина має можливість виражати свою поведінку на власний розсуд, а це означає, що така поведінка виключною мірою залежить від свідомості, сумління людини, її освіти і виховання. При цьому досить важливо, що природні права людини, громадянина по-різному даються знаки у процесі не просто формування свідомості людини, а й її патріотизму.

Наголосимо, що найбільший “водорозділ” пролягає між особистісними і публічними правами. Особистісні права — це ті, які людина має незалежно від держави і куди держава, в ідеалі, втручатися не повинна. Оскільки особистісні права були і постають як сфера громадянського суспільства, то від держави вимагається максимально захищати такі права, робити їх недоторканими. Однак зовсім не обов’язково, щоб держава захищала такі права, приймаючи певні закони.

Природно інший статус має публічне право: конституційне, адміністративне, податкове, право на соціальне забезпечення, врешті (на думку багатьох правників) карне право.

Багато чого залежить саме від того, як юридично закріплені права людини. Так, Конституція України закріплює три основні групи немайнових прав людини. До першої — відносять права, що індивідуалізують фізичну особу як особистість: ім’я, право на честь і гідність, право на спростування неправдивих відомостей тощо. До другої — належать права, що спрямовані на забезпечення особистої недоторканності і тілесної недоторканності людини, охорону здоров’я тощо. І до третьої — відносять права, що пов’язані з недоторканністю і забезпеченням особистого життя [6, 9–17].

Особистісні невідчужувані права, немайнові права людини великою мірою обумовлюються, як зазначалося, свідомістю людини. Є загальнолюдські, колективні та інші інтереси, в координатах яких людина має жити і діяти. Досить своєрідно й оригінально висловився з цього приводу один із творців національної української ідеї Я. Стецько: “Мірило розцінки людей не в роді праці, а в моральному ставленні до праці, не в тому, що хтось матеріально чи духовно продукує, а в тому, для чого він це продукує і в чому — в ідейно-етичному ставленні до життя” [14, 138].

Загальновідомо (і це також важливо для аналізу процесів націєтворення), що природні права людини не є тотожними громадянським її правам. Беремо до уваги те, що перші мають більш абстрактний і масштабний характер, а другі передбачають реалізацію громадянином низки специфічних функцій саме в межах кордонів певної держави. При цьому права людини завжди обумовлюються рівнем розвитку духовної, моральної, правової культури цього суспільства, що цілком об'єктивно й закономірно.

Багато авторів, зокрема в Україні (і колись, і тепер), особистісні права людини надто близько кореспондували з національною ідеєю, з індивідуалізованим (одночасно і колективним, і загальнонаціональним) буттям. Ця духовна традиція сягає ще Г. Сковороди, а потім — П. Куліша, Д. Донцова, В. Липинського. У роки незалежності, мабуть, найглибший аналіз проблеми поєднання особистісних прав з правами нації, на наш погляд, здійснив український філософ, культуролог В. Сабадуха. У своїй фундаментальній праці “Українська національна ідея та концепція особистісного буття” він у відродженні нації на перший план висуває сутнісні сили людини, особистості [14]. Особистісне буття вчений ставить на перший план у процесі формування свідомості української нації, її національної ідеї.

Однак не слід розуміти, що єдність людей, як народу, з'являється лише тоді, коли всі переймаються якоюсь великою, всеоб'єднуючою ідеєю. Частіше всього під нею розуміють не якусь систему цінностей, але, спрощено кажучи, прагматичну ідеологію. Ще філософи Стародавнього Риму і Давньої Греції бачили таку єдність у зацікавленості людей у спільному, взаємокорисному житті. Так, великий Цицерон вважав наявність свідомої загальної користі і необхідності загальної організації достатнім для того, аби жителі будь-якої певної області стали народом [3, 3].

Маємо брати до уваги і ту особливість принципового характеру, що права людини не просто декларуються, а мають юридичну (правову) значущість для людини, нації, соціуму і відіграють величезну моральну роль: “Правова норма існує тільки завдяки її моральному змісту” [12, 543]. Роль морального імперативу в законі, правах людини підкреслює і посилює В. П. Шевченко — ректор Донецького національного університету, Герой України, який вважає: “Найважливіша мета закону — переконати людину в тому, що вона сама зацікавлена у дотриманні моральних імперативів. Закон повинен захищати найголовніший капітал нації — моральні цінності та народні традиції” [13].

Визначень поняття “нація”, як уже зазначалося, є досить багато. Часто таке визначення робиться дещо на догоду предмету розгляду, однак є оригінальним. Наприклад, відомий український вчений П. Кузик у своїй монографії “Шовінізм і націоналізм у міжнародних відносинах” дає таке доречне визначення: “Нація — це специфічна людська спільнота, що виявляє політичну волю до самоврядного і суверенного існування та є здатною юридично і/або фактично виступати суб'єктом міжнародних відносин” [9, 52].

Немає потреби вдаватися до визначення ще більш сутнісних характеристик нації, оскільки тут існує надто багато теоретико-методологічних підходів, точок зору, оціночних суджень. На нашу думку, варто брати до уваги тео-

ретичну розробку В. Старооскольського, який вказує, що для нації як великої спільноти людей характерні такі ознаки: раса, культура, мова, територія [16].

Доволі багато різноманітних теоретичних розробок маємо сьогодні щодо феномену “політична нація”. І хоча автори, зокрема, фундаментальної монографії “Політико-ідеологічний процес в українському суспільстві в умовах модернізації: порівняльний аналіз” і наголошують, що “політична теорія визначає націю як політичну спільноту, яка об’єднує всіх громадян держави, незалежно від їх етнічного, соціального походження, культурно-мовних і інших особливостей” [11, 164], — чітко розділити “політичну націю” і “націю” (де існують етнологічні ознаки), мабуть, нікому не вдасться найближчим часом. І саме тому, що “політична нація”, на наш погляд, це дещо штучно-формальне утворення, на зразок американської політичної нації. Тобто коли представники різних націй на добровільних демократичних началах об’єднуються в єдиній державі, “домовляючись”, як їм цивілізовано жити, маючи до того ж й етнічні (національні) риси, ознаки і т. ін. Як утворити політичну націю в сучасній Україні, де проживає понад 100 національностей, а з її мешканців 72,7 % належать до української етнічної нації, а решта — представники національних меншин: питання не просто риторичне, а надзвичайно складне.

Щоб людська група стала нацією, народом необхідні національна самосвідомість, національне відчуття, що в поєднанні отримують національну визначеність. Національна свідомість — це одна з форм групової свідомості, система почуттів, ідей, уявлень етнічної групи (при взаємодії з іншими етнічними спільнотами) щодо ролі і місця власної етнічної спільноти з-поміж інших, у світі загалом. А національне відчуття, як найперше психологічний феномен, — це вияв людської психіки, що демонструє людиною розуміння — хто вона є, якою є, в чому її спільне з іншими і особливе, неповторне [10].

Ідеологія — не просто сума певних цінностей, орієнтирів, імперативів морального характеру, це — стрижень переконань.

По своїй суті ідеологія (як цілісний соціально-економічний, політичний, духовно-моральний, психологічний і т. ін. феномен) існування і розвитку будь-якого суспільства є нічим іншим як цілісно-світоглядним відображенням і впорядкуванням соціально-політичних реалій у вигляді мети, образів, уявлень про майбутнє, розуміння суті і моделі бажаного суспільства. Отже, постає питання і стосовно ідеології об’єднання великої групи людей у націю, народ, скільки б критично ми не осмислювали ідеологію. З цього приводу автори “Концепції стратегії розвитку України у XXI столітті” пишуть: “З усіх ідеологій, ідеологічних типів (основні з яких — консерватизм, лібералізм, соціалізм, анархізм) для розгляду сучасної України найбільш відповідає лише український консерватизм, заснований на духовних цінностях, засадах патріотизму і національної культури, традиційній християнській релігії, етнічній єдності, міцних шлюбно-сімейних відносинах, верховенстві закону, на основі свідомого вибору народом своєї історичної долі. При цьому притаманний консерватизму націоналізм розуміється як патріотизм, активна життєва позиція кожного громадянина України [7, 13].

Зрозуміло, що в процесі формування загальнонаціональних інтересів висхідними є особистісні, насамперед етнічні інтереси. Розмірковуючи над цією проблемою, український політолог О. В. Карпунов пише: “Економічні інтереси — це сукупність специфічних інтересів, притаманних тому чи іншому етносу або/чи етнічній групі. Вони формуються у зв’язку, по-перше, з існуванням у етносів певних особливостей, а по-друге — нерівноправним та/чи неоднаковим місцем і роллю у суспільно-політичному житті. Етнічні інтереси є реальною причиною поведінки й діяльності етнічних спільнот. Вони спрямовані або на збереження і зміцнення існуючого статусу, або на його поліпшення [4, 101]. Вочевидь, що для сучасної української нації характерними одночасно є три вказаних.

Сам же процес формування національної самосвідомості надто тривалий, суперечливий і складний. У цьому плані яскраво висловився український письменник і мовознавець В. Шевчук, який зауважив: “На моє переконання, історія кожного народу, в тому числі й українського, — це складний процес і твориться не лише на основі духу в часі нібито незмінного етнічного соціуму, а й на постійному утвердженні та творенні цього етносу і ніколи не припиняється. Через це жоден народ та етнос не є субстанція статична і однозначна, вона результат складного бродильного, з’єднувального і роз’єднувального історичного чину, а складається при злитті та роз’єднанні тих етнічних елементів, які задіяні в історичному процесі того чи іншого регіону” [19, 5].

За усього колективістського характеру укладу життя українству з давніх-давен була притаманна ідея особистого буття. Це результат багатолітньої роздвоєності психіки, що була викликана багатьма специфічними умовами життя українців. Відомий російський вчений Д. Анучін писав: “Серед інших особливостей української народності, що висівалися на ґрунті економічних і політичних умов їхнього життя, завше вказують також на розвиток індивідуалістичних засад. За рахунок суспільних (подвірна форма землеволодіння, слабкість суспільного устрою) — переважання інтелекту і почуття — за рахунок практичної діяльності. І внаслідок цього творчість у галузі переважно інтелектуальній та естетичній” [5]. А, наприклад, український політик В. Яворівський стверджує про наявність в українців в етнічній сфері конфлікту “внутрішніх бажань і способів їх зовнішньої реалізації” [1, 59].

У процесі розгляду специфіки формування національної свідомості відомий український політолог І. О. Кресіна вдало й доречно “розводить” поняття “національне свідоме” і “національне несвідоме”. У своїй монографії “Подвійна національна свідомість” вона зауважує: “З одного боку, глобальні зміни світового масштабу спричиняють глобалізацію свідомості, що супроводжується ослабленням потужної етнічності й навіть “всепланетарні”, космополітичні орієнтири її певних суспільних груп. З іншого боку, спостерігається етнізація свідомості на противагу урбанізації, уніфікації, асиміляції. Активізується етноцентризм, етнонарцисизм, звужується поле особистісної самоідентифікації. Цей процес можна кваліфікувати як захисну реакцію етнічності. Він свідчить на користь концепції біоенергетичної природи етносу та громадянсько-політичної сутності нації” [8, 105].

Нагадаємо також, що один із провідних теоретиків націоналізму М. Сціборський обґрунтовував тезу, відповідно до якої поряд з основними світоглядними доктринами політичного устрою — демократією, соціалізмом, комунізмом, фашизмом, диктатурою існує і доктрина, що має назву “націократія”. “Для українського націоналізму, — стверджував він, — Українська нація є вихідним заложним чинником та цілевим означенням усіх спрямувань” [18, 66]. Він розглядає націю не як механічний збір певної кількості людей, пов’язаних лише спільністю території, мови й матеріальних інтересів, а й як найвищу органічну форму людського співжиття, що при всій “зрівнюваності” має власний неповторний внутрішній і духовний зміст, повторений від віків на підставі природних властивостей цієї людської спільноти, її моральної єдності та устремління здійснювати свої власні історичні завдання [18, 66–67]. М. Сціборський наголошував на тому, що нація “ґрунтується на спіритуально-волюнтаристському світогляді, себто такому, що головними підставами й двигунами життя нації вважає її дух (ідеї) і волю до творчості та боротьби” [18, 67].

Процес націєтворення, як і державотворення, — надто специфічний і складний для кожного народу. Оскільки останніми трьома десятиліттями інтенсивно експлуатується процес багатоаспектної інтеграції суспільств (результат інтеграційних, глобалізаційних процесів), слід нагадати слова українського філософа, політолога М. Т. Степико стосовно того, що “шлях України у світову співдружність, як і будь-якої країни, лежить не через зречення своєї культури, а завдяки задіянню власних унікальних, оригінальних механізмів життєдіяльності та суспільного поступу, для яких чужий досвід може мати лише значення уроків історії. Це не означає, що об’єктом запозичення не можуть бути досягнення в окремих сферах життєдіяльності” [2, 63]. Поділяючи таку точку зору, вкажемо і на деяку “ейфорію” щодо процесів євроінтеграції сучасної України, коли дехто вважає, що тут треба максимально копіювати процеси державотворення держав ЄС для пересадження на український ґрунт. Справді, кращі зразки в галузі наукових, освітянських досягнень, технічного розвитку або інноваційних технологій маємо брати на озброєння, але при цьому з урахуванням суті української культури, традицій, буття.

Зрозуміло, що окремо треба розглядати саме практичний процес державотворення, а значить — націєтворення в Україні на сьогодні з виокремленням усіх позитивів і негативів. Це — окремий аспект проблеми, оскільки тут надто багато різних складнощів. Так, український антрополог В. Сабадуха основні причини драматичних подій за роки незалежності України вбачає у двох аспектах — “несформованості загальноновизнаної української національної ідеї” та “нездатності української інтелігенції до державотворчої діяльності” [14, 6].

Врешті є підстави стверджувати, що за наявності у сучасного українства характерного особистісного буття в Україні набагато легше сформуванню націю політичну, що “ґрунтується на демократичних засадах і виключає дискредитацію на етнічному, расовому або релігійному ґрунті” [15, 75], ніж на

націоналізмі моноетнічному. Останній нерідко вдається до насилля щодо національних меншин, “етнічних чисток”, переселення інших народів тощо.

Свідомий вибір українського народу у 1991 р. відбувся, однак є підстави все ще стверджувати, що до практичного забезпечення, ствердження такого вибору ще надто багато важкої і тривалої праці.

Джерела

1. *Бибик В. М., Головатий М. Ф., Ребало В. А.* Політична культура сучасної молоді. К.: А.Л.Д., 1996. 112 с.
2. Український соціум / О. С. Власюк та ін. За ред. В. С. Крисаченка. К.: Знання України, 2005. 792 с.
3. *Карло Шмид.* Демократия — это шанс сделать государство человечнее. Варшава: 1999. 19 с.
4. *Карпунов О. В.* Західні теорії етнічної нації та націоналізму: навч. посіб. К.: Університет економіки та права “Крок”, 2007. 192 с.
5. *Кононенко П.* Українці: хто ми, які ми, чого ми варті // Вечірній Київ. 1994. 11 січня.
6. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. К., 1997. 78 с.
7. Концепція стратегії розвитку України в ХХІ столітті: консервативна модель / Г. В. Щокін та ін. К.: МАУП, 2003. 40 с.
8. *Кресіна І. О.* Українська національна свідомість і сучасні національні процеси: етнополітологічний аналіз [Монографія]. К.: Вища школа, 1998. 392 с.
9. *Кузик П.* Націоналізм і шовінізм у міжнародних відносинах [Монографія]. 2-ге вид. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. 220 с.
10. *Пірен М. І.* Основи етнопсихології [Підручник]. Вид. 2-ге, доповнене. К.: 1998. 436 с.
11. Політико-ідеологічний процес в українському суспільстві в умовах модернізації: порівняльний аналіз [Монографія] / За ред. Ф. М. Рудича. К.: ІП і ЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2013. 448 с.
12. Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник для студентів I-IV рівнів акредитації / В. М. Денисенко та ін. За наук. ред. д-ра політ. наук Н. М. Хоми. Львів: “Новий Світ — 2000”, 2014. 779 с.
13. Правові засади захисту особистісних цінностей та суспільної моралі: Збірник нормативних актів України / Уклад. Ю. Ж. Шайгородський, К. П. Меркотан. К.: Український центр політичного менеджменту, 2007. 440 с.
14. *Сабадуха Володимир.* Українська національна ідея та концепція особистісного буття [Монографія]. 2-ге видання, виправлене. Івано-Франківськ: “Фоліант”. 176 с.
15. *Соболев В. О., Реценко І. П.* Словник з політології. Харків: Ун-т внутрішніх справ, 1999. 112 с.
16. *Старосольський В. Й.* Теорія нації / Передм. І. О. Кресіної. Нью-Йорк; Київ: Наук. т-во ім. Т. Шевченка; Вища шк., 1998. XL, 157 с. ISBN 5-11-004693-X
17. *Стецько Ярослав.* Без національної революції немає соціальної // Стецько Я. Українська визвольна концепція: твори. Мюнхен, 1987. Том 1. С. 133–140.
18. *Сіборський М.* Націократія. Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2007. 112 с.
19. *Шевчук В. О.* Національна ідея в Україні, зокрема національна-визвольна, та її подвижники: Історичний нарис. К.: МАУП, 2007. 272 с.
20. Юридична енциклопедія / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. В 6 т. К.: Укр. енцикл., 1998. Том 4. 120 с

Аналіз феноменів “права людини” і “націєтворення” дає підстави стверджувати, що для формування нації базисними є природні, громадянські права людини. Процес націєтворення історично, ситуативно, в часі є складним і досить суперечливим процесом, що має найхарактерніші ознаки саме для конкретної країни.

The analysis of the phenomena of “human rights” and “creation of a nation” gives reason to believe that the formation of the nation are basic natural and civil human rights. The creation of a nation process historically, situationally, the time is quite complex and contradictory process with the most characteristic features of it for a particular country.

Анализ феноменов “права человека” и “нациесоиздания” дает основания утверждать, что для формирования нации базисными являются природные, гражданские права человека. Процесс нациесоиздания исторически, ситуативно, во времени является сложным и довольно противоречивым процессом, имеющим наиболее характерные признаки именно для конкретной страны.

Надійшла 1 лютого 2017 р.